

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Alma Selimović

Mentor: izredni profesor dr. Mitja Velikonja

MIT O SLOVENSKI POŠTENOSTI

diplomsko delo

LJUBLJANA 2004

KAZALO

1 Uvod ali zakaj o poštenosti	4
2 Preživeli miti	8
2. 1 Skritost današnjih mitov	9
3 Nacionalni miti	11
3. 1 Slovenske nacionalne mitologije	13
4 Mit o poštenosti	17
4. 1 Mi pošteni, drugi pa...	18
5 Zgodovinska dinamika mita o poštenosti	20
5. 1 Avstroogrška monarhija in poštenost	20
5. 2 Jugoslavija (oz. obdobje različnih skupnih formacij z izbranimi J Slovani) in poštenost	23
5. 3 Poštenost samostojnih Slovencev	25
5. 4 Poštenost Slovencev v Evropski uniji	27
6 Tudi tujina nas ne pokvari – slovenska poštenost izseljenskih Slovencev	29
7 Ogrožena poštenost, ogrožena slovenskost	32
8 Pojavne oblike mita o poštenosti	33
8. 1 Anton Trstenjak in slovenska poštenost	34
8. 2 Poštena Ona	35
8. 3 Pošteni volilni slogani	36
8. 4 Toplovod in stranka poštenih in res samo poštenih Slovencev	38
8. 5 Povesti o poštenih za zimske večere	39
8.6 Šifra: pošteno dekle	39
9 Sklep	41
10 Literatura in viri	43

1 UVOD ALI ZAKAJ O POŠTENOSTI

Na študij mitov in mitologij se največkrat gleda kot na preučevanje preteklih verovanj ali vsaj prepričanj "primitivnih". Ukvarjanje z miti sedanjosti in vsakdanjosti je še posebej težavno v primeru, ko se ukvarjamo z mitologijo skupine, v kateri živimo, govorimo in delujemo. Pa vendar ima poseben čar in zadoščenje trenutek, ko slečemo vsakdanjost in samoumevnost z novim pogledom na tematiko.

V pričujoči nalogi se bom ukvarjala z verovanjem, oziroma prepričanjem, ki je tudi del vsakdanje retorike in ne podlega spraševanju o resničnosti. Ukvarjala se bom z mitom o slovenski poštenosti, pri čemer ciljam na prepričanje, da so Slovenci pošteni. Ta mit se manifestira v raznih prepričanjih, ki se po navadi zvedejo na raven "naravnega". Torej, Slovenci naj bi bili "po naravi" pošteni, poštenost naj bi jim bila v genih, v prabiti naroda; že samo dejstvo, da je nekdo slovenskega rodu, naj bi zagotavljalo njegovo ali njeno poštenost. Še več, logika se tudi obrne, ne samo da naj bi bili pravi Slovenci pošteni, kdor ni pošten, ni pravi Slovenec, oziroma, če so Slovenci pošteni, potem vsi drugi niso. To naj bi bila ena od razmejevalnih lastnosti. Ravno ta točka razlikovanja in ločevanje na "nas" in "njih", na poštene in na tiste, ki to niso, bo fokus mojega razmišljanja.

Mit o slovenski poštenosti sodi torej med nacionalne mite. Če pogledam funkcionalistično, je naloga nacionalnega mita vzpostavljanje notranje kohezivnosti skupine - v tem primeru naroda - skozi definiranje lastnosti skupine kot take. Vendar nacionalni mit vpeljuje in poudarja lastnosti, ki naj bi predstavnike enega naroda ločevale od drugih. V tem primeru to pomeni, da če Slovenci so pošteni, drugi niso. Kohezivnost navznoter se vzpostavi šele z ekskluziviranjem navzven.

Samo vzpostavljanje pozitivne samopodobe skozi lansiranje poštenosti kot tipično slovenske značilnosti na prvi pogled ne deluje problematično. Vendar, kot sem že omenila, problematična postanejo razmišljanja, ki jih vera v slovensko poštenost potegne za sabo. To je prepričanje, da ljudje, ki niso Slovenci, niso pošteni, oziroma, kdor ni pošten, ni pravi Slovenec in kdor ni Slovenec, ni pošten. Takšna vrsta ločevanja implicira hierarhijo, kjer se z

razlikovanjem vzpostavi vrednostno ločevanje: "pošteni" Slovenci so na vrhu hierarhije, ravno zaradi svoje poštenosti naj bi bili boljši od "nepoštenih".

Definicija same poštenosti se mi ne zdi ključnega pomena za razumevanje in razlago mita. Poštenost v najožjem pomenu cilja na iskrenost, "fer" poslovanje, odkritost, negoljufivost... V širšem pomenu, za katerega trdimo, da bolje zaobjame pomen, na katerega ciljajo tisti, ki govorijo o poštenih Slovencih, pa tudi delavnost, marljivost, prvinskost, klenost... Trstenjak sicer trdi, da je že sama beseda poštenost, poštenje slovenski unikum, "nekaj izključno slovenskega, kar zaman iščemo pri drugih narodih, bolje v drugih jezikih po svetu, je slovenska beseda poštenjak in v zvezi z njim poštenost" (Trstenjak, 1995: 7). To jezikovno zmoto razjasni že pogled čez našo vzhodno mejo, tudi hrvaški jezik pozna besedo pošten in poštenost, za katero kasneje Trstenjak trdi, da je Hrvati nimajo. Jezikovne različice besed poštenje, pošten, poštenjak najdemo v vseh slovanskih jezikih, v prevodu pa tako ali drugače kategoriji poštenosti poznajo vsi jeziki in s tem vsi narodi.¹

Smoter naloge ravno tako ni ugotavljati, meriti ali kakorkoli analizirati slovenske poštenosti, kot lastnosti posameznikov, ki so Slovenci. Trdim, da je poštenost nemerljiva kategorija, edina merljiva dimenzija slovenske (ali katerekoli druge) poštenosti bi bila lastna percepcija Slovencev o svoji poštenosti ali poštenosti drugih. Odrekam se tudi kakršnikoli obliki karakterizacije naroda, zato že vnaprej odpade odgovor na vprašanje, ali so Slovenci pošteni ali ne.

S slovensko poštenostjo se bom ukvarjala kot z mitom. Skozi nalogo bom pokazala, da je del slovenske nacionalne mitologije tudi mit o slovenski poštenosti. Njegovemu zgodovinskemu razvoju bomo sledili od časa Slovencev v Avstrijski in kasneje Avstroogrski monarhiji, potem v vseh oblikah skupnega bivanja s Srbi, Hrvati in drugimi narodi do danes, časa samostojne Slovenije. Tudi to kratko obdobje samostojne nacionalne države delim na dva dela, na obdobje pred in po vstopu v Evropsko unijo, saj trdim, da se razlikovanje mi-oni najostreje začrta ravno v oblikah skupnega bivanja, kjer fizična bližina evocira večje idejno razmejevanje.

Skozi zgodovino se oblikujeta dva korpusa "drugih", nasproti katerim Slovenci definirajo svojo poštenost. Prvo skupino predstavljajo narodi severno oziroma

¹ Navajam nekaj primerov prevoda besede pošten. V angleškem jeziku je pošten honest, v francoskem honnête, v nemškem ehrlich, v italijanskem onesto in v španskem honesto.

zahodno od Slovenije. Primer tega so Avstrijci, predvsem v času Avstroogrske monarhije: slovenski narod je v tem zgodovinskem obdobju v politično podrejenem položaju - upravni, kulturni, šolski, finančni center monarhije je Avstrija oziroma Dunaj. Slovensko prebivalstvo je večinoma agrarno. Formira se prepričanje o skorumpiranosti, zbirokratiziranosti in izkoriščevalskosti Avstrijcev in klenosti, delavnosti, skratka poštenosti Slovencev. Poštenost se naveže predvsem na prvinskost, delavnost, navezanost in delo na zemlji, "prave vrednote", ki jih naj bi Slovenci še vedno imeli, za razliko od Avstrijcev. Vrnitev k tej dihotomiji pošteni Slovenci - skorumpirani meščani severnjaki se obudi z vstopom Slovencev v Evropsko unijo. Zdaj se spet slišijo glasovi, ki opozarjajo na moralni razkroj Zahoda in da Slovenci ne smemo podleči podobnemu propadu.

Drugi veliki "drugi", od katerih naj bi bili Slovenci bolj pošteni, so narodi južno in vzhodno od Slovenije, še posebej narodi, s katerimi so Slovenci sobivali v Jugoslaviji. Tam zadobi poštenost drugačen prizvok. Poštenost je tu razumljena kot civiliziranost, točnost, urejenost, red, nasproti tistemu, kar je percipirano kot divji Balkan.

Zgodovinske dihotomije se seveda manifestirajo v današnjosti. Poštenost nasproti urbanemu modernemu Zahodu se obudi kot poštenost uboge, majhne a pokončne in klene Slovenije v Evropski uniji. Prepričanje v slovensko poštenost nasproti "južnjaškemu hvatanju krivin" pa se manifestira v odnosu do tako imenovanih Neslovencev (skupine, ki v Sloveniji ponavadi označuje pripadnike bivših republik razpadle Jugoslavije) in v odnosu oziroma sliki lastnosti prebivalcev držav jugovzhodno od nas. Diskriminatoren diskurz se poleg omenjenih skupin loteva tudi drugih skupin, ki so videne kot nepošteno in v nacionalističnem besednjaku dobivajo enake ali še hujše oznake kot "južnjaki" iz bivše Jugoslavije: begunci, Romi, prosilci za azil, izbrisani...

Izven zgodovinskega pogleda bom obravnavala tudi zavest o poštenosti pri izseljenskih Slovencih kot posebni skupini naroda, ki zaradi svoje prostorske dislociranosti od "matičnega" naroda dojema ta lastni narod in njegove značilnosti rahlo drugače.

V nalogi bom analizirala tudi nekaj pojavnih oblik mita: knjigo Antona Trstenjaka Slovenska poštenost, nekaj člankov iz dnevnega časopisja in satirično radijsko

oddajo Toplovod, z analizo katerih bomo opozorili na politično motiviranost mita in mobilizacijsko moč prepričanja v slovensko poštenost.

2 PREŽIVELI MITI

Ljudje so si od nekdaj osmišljevali in razlagali svet, ki jih je obdajal; vprašanja o pojavih okrog nas, o človeškem izvoru in poslanstvu pa so v različnih družbah dobila različne odgovore. Kadar beremo o vilah iz Vilenice, se pogovarjamo o tem, kako so Francozi najboljši ljubimci, ali študiramo grške bogove, se pri tem jasno zavedamo, da gre za mite. Večina se nas zaveda, da nas v Vilenici ne bodo pričakale vile sojenice in rojenice, da se med Francozi najdejo tudi čisto nestrastni moški in da poteka naših življenj ne usmerja muhavost raznih boginj in bogov v belih tunikah. Vsi ti miti so preživetni odgovori na temeljna človeška vprašanja.

V luči razvoja sodobne znanosti in pred tem filozofije se nam ponuja vedno več odgovorov na zgornja vprašanja in zato nekateri trdijo, da mitološko pojmovanje sveta, ki nas obkroža, izgineva: "V sodobni industrijski družbi sta mit in legenda tako rekoč mrtva: sta samo še bled spomin na bajke nekih davnih rodov. Pač pa drugje po svetu mitološka misel še vedno cveti" (Cotterell, 1998: 7). Mitologija je torej zreducirana na religijo, v sodobnih družbah pa naj bi živela samo še kot spomin na preteklost v zgodovini in literaturi. Kot problematično se lahko zastavi tudi prepričanje, da je mit še vedno živ v "nesodobnih", arhaičnih družbah, kjer religija še vedno večinsko uravnava ravnanje ljudi in kjer znanost še ni izpodrinila mitološkega načina mišljenja.

Vendar je naivno pričakovati, da bi še vedno le delni odgovori znanosti lahko nudili ljudem popoln odgovor in sploh verjeti, da bi znanost lahko kdaj odgovorila na vsa vprašanja. Miti ne razlagajo le nastanka prvega človeka, vzrokov neenakosti in vremenskih sprememb, ampak nudijo celovit pogled na svet. Človeka opremijo z aparatom, s katerim opazuje in presoja; da mu perspektivo, iz katere ocenjuje in vključi v svoj pojmovni sistem vse, novo in staro, vse iz sveta, ki ga obdaja. "Mitološkega dožemanja stvarnosti ni zamenjalo znanstveno, objektivno, transparentno, preverljivo, golo razumsko. Ravno nasprotno: ob racionalnem pojmovanju /.../ je stalno prisoten tudi njemu naroben, subverziven, mitološki, verovanjski tok, katerega izbira temelji na predsodkih, obsodbah, čustveni (ne)naklonjenosti" (Velikonja, 1996: 32). Mitske

razlage tudi danes bivajo in sobivajo ob znanstvenih, od kod torej prepričanje, da v sodobnih družbah mitov več ni?

2. 1 SKRITOST DANAŠNJIH MITOV

Mitologija je ena izmed optik, skozi katere gledamo na svet okrog nas, mit uokviri vse dogodke, vsako podobo, ki jo zaznamo, in jo umesti v sistem, ki ga ravno tako strukturira mitologija. Ker pa bi radi verjeli, da naše zaznavanje in presojanje temelji na absolutni objektivnosti, da percipiramo svet takšen, kakršen je v resnici sam na sebi, ne pa skozi že skonstruirane zgodbe, mite, se nam zdi nemogoče, da bi našo misel uokvirjalo mitološko razmišljanje.

Podobno logiko lahko zasledimo pri študiju religije v zvezi s t. i. sekularizacijo družbe. Fenomene, kot so: vera v vstajenje po smrti, vera v Jezusovo božanskost, svetost hostije, priznavanje vrhovne avtoritete svetim knjigam kot nosilkam edine resnice, pridajanje posebnega pomena verskim stavbam, kot so molilnice in cerkve, ter svetim krajem: romarskim središčem, krajem rojstva svetnikov, vse to hitro umestimo v sfero religijskih verovanj, Robert Bellah pa na primeru ameriške (pri tem mislimo na ZDA) civilne religije pokaže, da v sfero religije spadajo tudi prakse, ki jih Američani ne percipirajo kor religijske (glej Bellah, 1990: 1661-1673). Velika pokopališča vojnih veteranov, padlih v "boju za domovino", Bela hiša, nacionalni spomeniki so sveti kraji te civilne religije, zastava, kovanci in bankovci z upodobitvami bivših predsednikov države so sveti predmeti, ameriški 4. julij pa državljanom Združenih držav Amerike pomeni podobno kot 25. december kristjanom.

Tudi Anderson razmišlja podobno, ko pravi, da ni "fascinantnejših simbolov moderne kulture nacionalizma od spomenikov padlim borcem in grobov neznanih junakov" (Anderson, 1990: 19).

Enako lahko trdimo pri mitologijah. Na primer: enačiti Jezusa in Tita je lahko na prvi pogled absurdno, ampak tudi Titove slike so visele na vseh javnih mestih in tudi domovih, verjeli smo, da se je junaško bojeval za nas, se žrtvoval, da je bil že v mladosti jasno izražen njegov socialni čut, da so ga imele rade živali in da

je v vseh političnih odločitvah ravnal modro in v korist naroda, njemu smo peli pesmi hvalnice... (Za več primerov glej Lavtar, 2002.)

Miti, ki jih trenutno živimo, so nam nevidni. Zgodbe, trditve, razlage, oznake, ki jih sodobni miti producirajo, so "common sense", vsakdanjost, normalnost, obče resnice; niso aksiomi, ki bi jih morala potrjevati ali ovreči dejstva, ampak so trditve, ki delujejo kot sama dejstva. Mit ima status splošnega konsenza: "saj to vsi vejo", "to se ve že od nekdaj", "vse nam govori, da je tako" označujejo mitske trditve. Mit se ne kaže kot zgodba, ampak kot resnica. Malinowski sicer spada med avtorje, ki o mitologijo pripišejo primitivnim ljudstvom, vendar opiše "delovanje" mita, ki velja univerzalno. Mit "ni zgolj zgodba, ki se pripoveduje, temveč je realnost, ki se živi. Nima narave fikcije, kakršno beremo danes v romanih, temveč je živa realnost" (Malinowski, 1999: 36). Mit ni pasivna dikcija, je aktivno gibalno družbe.

Mitsko ima status naravnega, logičnega in ne podlega partikularnosti. Dejstva, ki ne ustrezajo mitski trditvi, mita ne rušijo, so zgolj izjeme, ki potrjujejo pravilo. "Zgodovina ne določa mitologije naroda, ampak obratno, mitologija določa njegovo zgodovino" (Cassirer, 1985: 19).

3 NACIONALNI MITI

Nacionalna pripadnost je danes ena izmed ključnih oblik identifikacije posameznika. Naša nacionalna pripadnost nas umesti na zemljevid geografsko in vsebinsko. Katere narodnosti smo, naj bi izpričevalo tudi kdo smo, kakšni smo, kakšno je naše kulturno ozadje... Počutiti se kot član nekega naroda je "danes najbolj univerzalno priznana vrednota v političnem življenju naše dobe" (Anderson v Praprotnik, 1999: str.153). Vendar nacionalna pripadnost ne definira človeka samo kot politični subjekt.

Nacija je sodoben in moderen konstrukt. Še dvesto ali celo samo sto let nazaj bi ljudje kot svoje poreklo navedli pod katerega monarha spadajo, v katero župnijo ali pa celo kaj bolj lokalnega značaja. Šele v "19. stoletju je narod postal zgodovinsko bitje par excellence, okoli katerega se je organizirala domnevno cela preteklost" (Citron, 1991: 193). Biti pripadnik naroda ni nujno narojena lastnost, je pripisan status, čeprav je človeku največkrat pripisan ravno glede na to, v katero skupnost - narod je rojen. Vendar pa se kategorija nacionalnost dojema kot biološka danost. Ljudje doživljajo, kot da so "država in državljanstvo tako kot politika, enakost in delovanje nasploh dojeti s kategorijami krvi, zemlje, dedov, dedovine in dediščine" (Kuzmanić, 1999: str.11). To prepričanje lepo povzema Herve Le Bras v uvodniku k slovenski izdaji knjige s povednim naslovom Kri in gruda, ki pravi: "Nacionalna identiteta se določa z zemljo in obenem s krvjo" (Le Bras, 2003: 7). Vendar Gellner poetično razloži, da imajo nekateri "narodi eno nebo, nekateri si ga morajo izbojevati, spet drugi si ga morajo "napesniti". Tisti, ki razpolagajo s svojim nebom, so resnično v manjšini /.../ Pomembno je razumeti, da se je splošno hrepenenje po skupnem nebu razvilo šele v modernosti" (Gellner, 1999: 167).

Ločimo torej dve večji struji razlag vznika naroda, prvi razlagajo narod kot idejni konstrukt, drugi, primordialisti, imajo narod za nekaj naravnega, biološkega. "Odgovor na vprašanje, ali je narod konstrukt ali realni zgodovinski proces, lahko seveda bistveno vpliva na to, kako gledamo na dosedanje globalno zgodovino" (Rizman, 1991: 20). Če pristanemo na definicijo naroda kot na nekaj organskega, utemeljenega v krvi, pristanemo tudi na nacionalizem kot na

obrambo "svoje krvi" in razlikovanje med nami in njimi na spolzkem terenu naravnega, kar vodi v opravičevanje nacionalizma in vseh njegovih posledic.

Biti pripadnik naroda je torej moderna komponenta identitete posameznika, ravno tako kot želja posameznih narodov po enovitem, skupnem ozemlju. Tudi Bilefeld piše: "Moderne družbe se organizirajo kot nacije v državni obliki. Tako kot imajo moderne države potrebo po nacionalizmu, da bi se legitimirale, tako je nacionalizmom potrebna država, da bi se obdržali. Z državo kot nacionalno državo se rojeva možnost ekonomske, kulturne in politične suverenosti - državnega trojstva, ki se je institucionaliziralo šele v XIX. stoletju" (Bilefeld, 1998: 98).

Narod kot skupina ljudi, ki se prepoznajo kot pripadniki istega naroda, je po Andersenu namišljena, predstavljalna oblika skupnosti (imagined community), kar pomeni, da jih druži zavest o povezanosti v skupnost na temelju domnevnih skupnih značilnosti. "*Namišljena* je zato, ker pripadniki celo najmanjšega naroda ne bodo nikoli spoznali večine drugih pripadnikov svojega naroda, ne bojo celo nič slišali o njih, ampak vseeno v vsakem od njih živi slika njihove skupnosti" (Anderson, 1990: 17). Kot bomo kasneje videli, je to še posebej res za izseljence druge generacije, ki se čutijo Slovence kljub dejstvu, da Slovenijo poznajo le iz fotografij in pripovedovanj, Slovencev pa poznajo toliko, kolikor šteje krog družine in slovenskih znancev, ali pa še to ne.

Ključnega pomena je torej vzpostavljanje skupne identitete, torej značilnosti, po katerih se posameznik prepozna kot pripadnik določenega naroda. Za pričujočo razpravo bi bilo preobširno določanje in opisovanje mnogih mehanizmov, ki vzpostavljajo pri ljudeh podobo, oris skupnih značilnosti naroda in mehanizmov, ki vzpostavijo prepoznavanje pripadnikov naroda v teh skupnih značilnostih. Ena izmed teh "diskurzivnih strategij" (Praprotnik, 1999: 152) je tudi nacionalna mitologija. Nacionalni mit je ena izmed oblik mita oziroma eno izmed področij, kjer mit "deluje".

Temeljni mehanizem definiranja skupnih značilnosti naroda je vzpostavljanje razlik do drugih, definiranje, kako se razlikujejo lastnosti "našega" naroda od drugih narodov. "Današnje politične mitologije so ena izmed zgodovinskih oblik sociocentrističnih mitologij. Slednje bi lahko definirali kot organizirano in sankcionirano zavest članov neke skupine ali družbe kot celote o njeni posebnosti, izbranosti, večvrednosti v primerjavi z drugimi" (Velikonja, 2003: 7).

Rezultat primerjave razlik oziroma zavest o različnosti seveda skoraj vedno govori v prid lastnemu narodu. O tem bom govorila obširneje še kasneje.

Kljub prepričanju, da narodnost gnezdi v krvi in genih, dandanes lastnosti naroda in razlike med narodi ponavadi niso definirane z "biološkimi" lastnostmi. Bolj kot "skupne poteze obraza" so za skupno identiteto pomembni skupen jezik, skupna religija, ozemlje, skupna zgodovina, kultura... Le Bras tako trdi, da slovenska "nacionalna identiteta ne zbuja nikakršnih dvomov /.../ jamstvo za njeno nacionalnost je jezik, ki ga govorijo vsi" (Le Bras, 2003: 7).

3.1 SLOVENSKE NACIONALNE MITOLOGIJE

Iskati mesto mitu o poštenosti v širšem korpusu slovenske mitologije je težko, izslediti vir ali začetno točko mita pa skoraj nemogoče. Lahko pa poskusimo orisati glavne značilnosti in teme slovenske nacionalne mitologije in potegniti povezave in vzporednice med njimi in mitom o slovenski poštenosti.

Velikonja opaza pri slovenski mitologiji, podobno kot pri drugih južnoslovanskih narodih, štiri velika obdobja, vire nacionalnih mitov: "/.../ naselitev in zlata doba narodne enotnosti; vojaško-politični, ne pa tudi nacionalno-kulturni poraz proti močnejšemu sosedu, pokristjanjenje in tisočletna podrejenost; 73-letna jugoslovanska etapa; končna osvoboditev in izbojevana neodvisnost" (Velikonja, 1996: 177).

Če apliciramo to na konkretno slovensko zgodovino, ustreza drugo obdobje, vsaj pri koncu, obdobju pod Habsburžani, ki sicer za časa vladanja na območju Slovenije niso bili videni samo negativno, ampak tudi kot prinašalci napredka (glej Velikonja, 1996: 181), vendar je vseeno obstajalo zavedanje nacionalne različnosti (četudi mišljene morda samo jezikovno) in upravne podrejenosti. To obdobje pomembno zaznamuje dinamiko formiranja mita o poštenosti. Delno zato, ker je to obdobje, ko se Slovenci formirajo kot narod in začno sami sebe dojemati v relaciji do drugih narodov, ki jih je bilo v njihovi takratni domovini, Avstroogrski monarhiji, mnogo. Najpomembnejši dejavnik je seveda podrejen položaj Slovencev.

Slovenska nacionalna mitologija ni utemeljena na mogočni vojaški ali borbeni zgodovini. V velikih vojnah so vedno delovali v širših formacijah. Še vojna za samostojnost Slovenije se ni izbojevala s tanki. Slovenska nacionalna mitologija temelji na prepričanju o posebnem statusu kulture, ki ga le-ta zaseda pri Slovencih. Slovenci se vidijo kot kulturni narod, narod jezika in umetniških presežkov. "Zgodovinska *izbranost* Slovencev se imenuje *kultura*. V sodobnem slovenskem mitskem samopredstavljanju /.../ je pomen kulture, torej kulturni faktor, pri nacionalnem oblikovanju pomembnejši od religioznega oz. cerkvenega" (Velikonja, 1996: 173). Religija v Sloveniji ni mogla postati ključna točka razlikovanja od drugih narodov, ker so slovenske sosede tudi katoliške države. Drugače je bilo na primer na Hrvaškem, kjer je Hrvate od južnih in zahodnih sosed ločevala ravno različna veroizpoved; katolištvo nasproti islamu in pravoslavlju.

Rupel piše o "slovenskem kulturnem sindromu", utemeljenosti nacionalnosti v literaturi oziroma o grajenju nacije skozi literaturo. "Literatura je postala nadomestilo za narod in narod je v svoji popolnosti obstajal le v literaturi, v kraljestvu idej" (Rupel, 1976: 17). Kultura naj bi bila tista, ki je poleg jezika igrala najpomembnejšo vlogo pri formaciji naroda.

Tudi Rode v zanikanju slovenske majhnosti pravi: "Naša suverenost se še bolj jasno kaže na področju kulture" (Rode, 1992: 37).

Mit o slovenski kulturnosti oziroma "nadkulturnosti" je tako močan, da poraja kompleks večvrednosti. Odsotnost vojaške zgodovine se spremeni v prednost. Slovenci se vidijo kot narod, ki boje dobiva s peresom in ne s puško. Argentinski Slovenec Marko Jenštrle piše: "Gre tudi za to, da me je Hrvatov strah. Tam je namreč terorizem, tam so akcije, pri Slovencih pa je stvar povsem drugačna. Slovenci imajo knjige, imajo časopise, imajo slovenski jezik, imajo kulturo. Oni ne bojo streljali nate, ne bodo pljuvali vate, ampak ti bodo dali morda najbolj skrajni časopis, ti pa ga boš lahko brez težav odložil" (Jenštrle, 1992: 29).

To prepričanje v kulturnost, v civiliziranost močno sooblikuje mit o slovenski poštenosti predvsem v odnosu do Balkana. Poštenost se tu enači s sprejemanjem civilizacijskih pravil in pahne vse druge, ki niso poštene in kulturni, na raven divjakov. To prepričanje se seveda manifestira v nacionalizmu in raznih oblikah nestrpnosti. Pedro Ramet tako vrsto nacionalizma označi za nemi nacionalizem (glej Velikonja, 1996: 51). Krasno ga popiše Kuzmanić v knjigi

Bitja s pol strešice, delno pa tematiko zaobjame tudi Silva Mežnarić v knjigi Bosanci. A kuda idu Slovenci nedeljom?, kjer v Sloveniji živeči Bosanci popisujejo svoje življenje v Sloveniji. Opisujejo primere, kjer šikaniranja niso direktna, ampak posredna.

Hčerka: Ne vem, tuki kokr tko gledam, mislim, kolkr poslušam, potem je razlika, ne, da tle Slovenci, ne, gledajo Bosance mal bl postran, ne...

Žena: Saj je sama občutla na seb to.

Povej primer kako to zgleda, recimo v šoli...

Hčerka: Ja, v začetku... Težave so ble v tem, da nikol niso mi prou napisal priimke, zmerom kej narobe. Nikol ga niso prou razumel.

Mož: Pa nije to neč čudnega. Jaz še zmeraj moje dokumente imam različne. (Mežnarić1986: 65)

Tipičen primer takšnega šikaniranja, tudi državnih institucij, je zapisovanje črke č namesto ć. V knjigi Mežnarićeve informanti opisujejo še mnoge izkušnje večinoma ekonomskih imigrantov v Sloveniji, takrat še jugoslovanski republiki. Slovenska nacionalna mitologija in posledično tudi samopodoba temelji na kulturni izbranosti in čeprav ne trdimo, da je to pogosto, tudi na božji izbranosti. Ivo Svetina v analizi Cankarja ugotavlja, da

Cankar v Jezusovi smrti na križu ugleda univerzalno prispodobo o usodi človeškega rodu /.../ in tako tudi Slovencev, ki smo morali pretrpeti dolgotrajno zgodovino hlapčevstva, ponižanja in brezpravnosti, preden smo stopili na pot, ki vodi na Golgoto in iz hlapcev postali ljudje. Ljudje, ki v svojih srcih nosimo čezčloveške moči, ljubezni, vere, upanja, ki nas stori, ko dozori čas, celo za heroje: za tista bitja, ki so, četudi že človeška, še vedno obžarjena z božjo/božansko svetlobo nesmrtnosti in večnosti (Svetina, 2001: 184).

Čeprav sem mnenja, da mitologija božjega, izbranega naroda v Sloveniji ni zelo prisotna oziroma prevladujoča, je pričujoča oznaka zanimiva, ker kaže na tipično mitsko pojmovanje zgodovine Slovencev. Preteklost je označena kot trpljenje zaradi "hlapčevstva, ponižanja in brezpravnosti". Te oznake kažejo na

tipično pojmovanje preteklosti: hlapčevstvo in ponižanja pod Avstrijci in brezpravje v Jugoslaviji, kjer naj bi zaradi vpliva balkana vladalo pomanjkanje reda in poštenosti. Prepričanje, da je njihov narod utemeljen na slavni preteklosti poznajo Francozi, Srbi se imajo za nebeški narod in obenem narod s slavno vojaško preteklostjo, poseben primer so ZDA, multinacionalna država, kjer je recimo eden od nacionalnih (če lahko govorimo o državljanih ZDA kot o narodu) mitov, da je njihov narod nosilec svobode in demokracije, da imajo državo, utemeljeno na strpnosti.

Današnja slovensko nacionalno mitologijo zaznamujejo tudi drugi elementi, ne samo utemeljenost v kulturi. "Slovenski nacionalni ponos" temelji na uspehih športnikov, geografskih značilnostih, gospodarstvu... (Glej Velikonja, 1996: 187, 188.) "Naši" zmagujejo in ne porazijo, na primer, hrvaške reprezentance ali kluba, ampak Hrvate same; mitizira se "slovenske" športe in športne objekte (glej "Smrt Planice - promocijski avtogol za Slovenijo, Delo, Sobotna priloga, 7. februar, 2004); Slovenija je "najlepši košček zemlje pod soncem" (znana je zgodba, kako je bog po celi Zemlji pravično razdelil lepote in naravne danosti, zaročaj različnih največjih lepot, ki mu je ostal, pa je položil na mali košček - Slovenijo); vsak uspeh slovenskih podjetij se šteje za nacionalni uspeh in vsak neuspeh slovenskega gospodarstva zadobi prizvok nacionalne tragedije.

4 MIT O POŠTENOSTI

Vsak nacionalen mit ne promovira nujno pozitivne podobe naroda. Slovenci poznajo tudi mit o hlapčevstvu, o majhnosti, zavistnosti, ozkosti razmišljanja... Na primer mit o slovenski zavisti je ukoreninjen že tako globoko, da ga uporabljajo celo v marketinške namene, kjer ciljajo res na splošna verovanja in lahko prepoznavne arhetipe.

Vsak političen mit pa je že v osnovi zaradi politične motivacije "samolaskanje, *zgodba o uspehu* svoje skupine ali družbe" (Velikonja, 2003: 7). Tudi negativne lastnosti ali izkušnje postanejo v taki mitologiji motivacijski vzgib ali koristna izkušnja.

Mit o poštenosti Slovencev kaže pozitivno podobo naroda kot lastnost, ki dela Slovence boljše od drugih. Poštenost tudi takrat, ko se zaradi tega potegne kratka, je lahko dobrodošlo opravičilo raznih fiaskov. Poslovni neuspeh se v tej luči razlaga tako, da uspeti v tem nepoštenem svetu je tako nemogoče, če si pošten. Morebitni uspeh pa je seveda plod poštenosti, poštenega dela. Mit o poštenosti je torej, kot vsak mit, vserazlagalen.

"Objektivna resnica seveda ni kriterij mita" (Velikonja, 1996: 59), "mit ubeži partikularnosti" (Praprotnik, 1999: 154). Posamezni primeri, ki izpodbijajo trditev mita, samega mita ne omajajo, še več, samo vedno znova ga potrjujejo. Noben primer nepoštenja ne spremeni prepričanja v splošno poštenost Slovencev, ga pa vsak primer izpričane poštenosti potrdi. Razmišljanje gre v smeri, da tisti Slovenci, ki so bili ali so nepošteni, za to že imajo opravičljiv razlog ali pa sploh niso "pravi" Slovenci. Seveda v tej logiki vsak primer nepoštenja tistih, ki niso Slovenci, le še potrdi mit, da takšni, torej nepošteni, so le drugi, Slovenci ne.

Zanimivo je, da poštenost prerase iz vrednostne ali vrednotne kategorije v nacionalno. S poštenostjo se izpričuje nacionalnost, slovenskost in z nepoštenostjo se pokaže "neslovenskost".

Tako Mitja Meršol zapiše: "Sem Pri poštenu klobasi. The Honest Sausage. Tako (in kako nekako zelo slovensko!) se imenuje majhna kiosk restavracija ob slovitem Govorniškem odru, Speaker's Cornerju..." (Pogled iz Poštene klobase, Nedelo, 4. julij 2004). Že samo omemba poštenosti (tudi če je to klobasa, oziroma krčma) Meršolu zveni slovensko.

Za tipično slovensko lastnost poštenost prepozna tudi kolumnistka v Oni, Valentina Smej Novak, ko kritizira slovensko cinično držo do tradicionalnih vrednot: "Norčujemo se iz slovenske redoljubnosti, natančnosti in poštenosti" (Delo, Ona, 15. junij 2004).

Jezikovna struktura "slovenska poštenost" (tudi naslov Trstenjakove knjige) nakazuje na to, da naj bi bila poštenost nekaj tipično slovenskega oziroma izključno slovenskega. Formulacija poštenost Slovencev bi govorila o možni lastnosti in dopuščala možnost poštenosti tudi drugim. Slovenska poštenost pa poštenost označuje za nekaj slovenskega ali vsaj za posebno obliko poštenosti, ki jo posedujejo samo Slovenci.

4. 1 MI POŠTENI; DRUGI PA...

Mit o poštenosti, da bi lahko Slovence ločil od drugih narodov, kot vsak mit vzpostavlja distinkcijo med nami in onimi. To je tudi temeljna značilnost mita, da skupino zameji navznoter in navzven. "Narod je možno ljubiti šele ob določitvi "outsiderjev", saj v sami ideji naroda ni "nasebnega", transcedentalnega ali samoniklega" (Praprotnik, 1999: 153). Poštenost torej ni le del pozitivne samopodobe, ampak je lastnost, ki naj bi Slovence ločevala od drugih narodov. Posledice, ki jih producira tako ločevanje, so ksenofobija, razne oblike nestrpnosti, izbruhi nacionalizma...

"Kot abstraktnega pojma se identitete drži razlika, ki se je je na videz možno rešiti z operacijo negacije, torej po znanem obrazcu: $A=A$ in $A \neq B$ /.../ Določitve nacionalne identitete torej ni možno zreducirati zgolj na najpreprostejšo formulo tipa Slovenec=Slovenec, ampak potrebujemo matrico, ki vsebuje množico predikatov" (Praprotnik, 1999: 155).

Tujci naj bi poosebljali vse, kar Slovenci niso. Če govorimo o slovenski poštenosti, so torej vsi tujci nepošteni. "Tujec je simbol ranljivosti notranjih in zunanjih mej, ki so samo na videz jasne in stabilne" (Bilefeld, 1998: 123). Če hočemo torej meje med "nami" in "njimi" ohraniti trdne, torej ohraniti razmejitve med tem, kakšni smo "mi" in kakšni so "oni", se tujce poenoti in jim pridoda obratno vrednostno oznako od "nas". "Tujci rušijo odnos med poznanim in

nepoznanim, ogrožajo delitev sveta na dva dela in kažejo, da je naravnost in naravno pripadanje mit" (Bilefeld, 1998: 125). Ravno s tem, ko rušijo ustaljene vzorce in posegajo v to, kar naj bi bil naravni red stvari, postanejo tarča, ki jo je treba vkalupiti v obstoječi red in dojemanje sveta. Mehanizem za doseganje tega je preprost - etiketiranje.

Kdo so torej ti tujci, oziroma "drugi" v slovenskem prostoru? V širšem kontekstu so to seveda vsi drugi narodi, torej z grdo skovanko, vsi Neslovenci. Ker pa je ločevanje najbolj očitno in pomembno na točkah stikanja, se te razlike poudarjajo pri odnosu do državnih sosed in največkrat pri označevanju "tujcev" v Sloveniji. Oznaka največkrat zaobjame slovenske državljane neslovenske narodnosti. V Sloveniji se še vedno strogo ločuje in kot bomo videli iz Kuzmanićeve analize, poudarja razliko med državljanstvom in nacionalnostjo. V Franciji uporabljajo enoten termin *nacionalite*.

Kuzmanić v analizi črnih kronik v časopisu Delo v določenem časovnem obdobju pokaže na demoniziranje "drugih", oziroma ustvarjanje "drugih" v lastni družbi. Ne odvzame sem jim samo statusa slovenskosti, ampak celo statusa človeškosti. To dobro ponazarja tudi dihotomija mi-oni, namesto mi-vi, kar zvede te "druge" na raven nedialoga, oziroma jih spremeni v neljudi (glej Kuzmanić, 1999: 67-69).

5 ZGODOVINSKA DINAMIKA MITA O POŠTENOSTI

V pričujočem poglavju bom naredila kratek izlet mita o slovenski poštenosti skozi obdobja zgodovine in skušala pokazati, kako so zgodovinske okoliščine vplivale na današnjo pojavnost mita. Vsak mit ima zgodovinski spomin, mit in zgodovina sovplivata drug na drugega, tako da ni najbolje trditi, da so zgodovinske okoliščine vplivale na mit, saj je mit sam pisal in sooblikoval zgodovino. Ravno to zgodovino, ki jo je mit sooblikoval, pa bom analizirala.

Slovenci se kot narod formirajo relativno pozno. Zgodovina slovenstva sega vse do Karantanije, ampak narod Slovencev, kakršen je v današnjem samozavedanju, se formira konec 18. stoletja in močneje v 19. stoletju. V zgodovinskem pregledu bom obravnavala Slovence v Avstroogrski monarhiji, v obdobju različnih združenj z južnoslovanskimi narodi in v samostojni Sloveniji do leta 2004 in v Sloveniji, vključeni v Evropsko unijo.

Ne bom posebej obravnavala odnosa do Madžarske in Italije, razen kolikor sta bila naroda vključena v Avstroogrsko monarhijo. Odnos do Madžarov in Italijanov ni ključnega pomena pri vprašanju mita o slovenski poštenosti. Madžarska v slovenski imaginaciji, dnevni politiki, dogajanju in zgodovinskih spremembah (razen za Prekmurce) ne igra pomembne vloge. Italijani pa zavzemajo težaven dvojen status, proti kateremu je težko zavzeti jasno pozicijo s stališča mita o poštenosti. Italija na neki način predstavlja Zahod, "Evropo", "civiliziran, napredni svet", po drugi strani pa za Italijane velja množica negativnih stereotipov, ki so ravno v nasprotju s prepričanjem, da je Italija del Zahoda. Veljajo za šušmarje, zvijačnejše, strahopetce (vice o italijanskih tankih z eno prestavo naprej in štirimi nazaj pozna celo generacija, ki ni doživela vojn z Italijo), prevarantske trgovce...

5. 1 AVSTROOGRSKA MONARHIJA IN POŠTENOST

Kot "drugi" se tu konstituirajo Avstrijci, torej nemško govoreči. V monarhiji je bilo še več različnih narodov, vendar so bili Habsburžani vladarji. Slovenija je bila v

podrejenem položaju, slovensko prebivalstvo večinoma agrarno, slovenskih izobražencev in bogatejših je bilo malo, še ti niso bili vedno narodno zavedni.

Slovenski kmetje so v dokaj slabem položaju, problema se velikopotezno loti Janez Evangelist Krek z odpiranjem hranilnic in posojilnic za Slovence. Hkrati z denarno pomočjo razširja tudi ideologijo, temelječo na krščanstvu. Takole označi Slovenijo: "Tu dela človek neumorno od jutra do večera; ne boji se potnih srag, pošten je, delaven in varčen" (Krek v Žižek, 1987: 10).

Krekovstvo je še danes navdih propagiranja mita o slovenski poštenosti in temelj prepričanja o preprostem, a delavnem in poštenem kmetu, ki se drži svojih vrednot: krščanstva, dela in družine. Slovenska ljudska stranka ima v zgodovini svoje stranke eksplicitno navedeno krekovstvo kot del razvojne linije svoje stranke (glej www.sls.si), "na pomembno mesto postavljamo poštenost" trdijo tudi v programu SDS-a (glej www.sds.si/program/program.html) in tudi DeSUS (glej www.desus.si).

V razmerju Avstriji - Slovenci se razvije polarizacija, pošten slovenski kmet nasproti pokvarjenim mestnim Avstrijcem. Poštenost se torej naveže na agrarni način življenja. Ne smemo pozabiti, da je to tudi čas romantike, vračanja k naravi, koreninam, cenjenje tradicionalnih umetniških izročil...

Nemška gospoda, dvor so videni kot da sploh ne delajo zares, ne premorejo nobene pristnosti več, so nemoralni, dobro živijo nasproti Slovencu, ki je pošten: dela, je pokončen, navezan na zemljo... "Kmetstvo kot bistvo slovenskega naroda: spomin na *izgubljeno domačnost*, idilično tradicionalnost, *sveto* preproščino, enodušno harmoničnost, versko enotnost, družinske vrednote in obsodba kvarnega, razvratnega vpliva *moderne* sveta" (Velikonja, 1996: 180) so današnji odmevi odnosa do gospode. Delo na zemlji, naravnost, neizumetničenost in prvobitnost so lastnosti, ki zagotavljajo poštenost oziroma jo označujejo. Civilizacija in napredek tu nista videna pozitivno, sta nosilca sprememb, ki se poštenim Slovencem ne kažejo kot dobre za ljudi, bojijo se propada tradicionalnih vrednot. Da je to prepričanje stalnica skozi vso zgodovino človeštva, naj ilustrira pregovor starih Rimljanov izpred več kot dveh tisočletij: *Candor in hoc aevo res intermortua paene* ali Poštenje je v teh časih že skoraj izumrlo (Ovidij).

V kontekstu Slovencev v Avstroogrski monarhiji je zanimiv Martin Krpan kot slovenski mitski junak. V Levstikovi povesti je Krpan tihotapec soli. Kriminallec

torej, a vendar pozitivec. Krpan kot predstavnik preprostega, ubogega ljudstva s tem, ko tihotapi, ne dela nič slabega, saj goljufa "le" oblast. "V prikazu odnosa predstavnik Slovencev - habsburški dvor nekateri vidijo aluzijo na leto 1848" (Sitar, 1999: 205). Tako lahko rečem, da Krpan ohrani avro poštenosti, ker tako rekoč zastopa slovenstvo. Simbolno ga zastopa že s tem, da predstavlja kmečko prebivalstvo in se tega ne sramuje. Ob tem velja opozoriti tudi na simbolno zmago nad Brdavsom, "Turkom" in še pomembneje, končno zmago na dunajskem dvoru. Krpan ostane zvest samemu sebi in svojemu stanu ter zavrne cesarjevo hčer, češ da je premehkužna in nevajena življenja preprostih ljudi. Predvsem je neustrašen pred cesarjem, pove mu svoje in se postavi zase in za svojo vas. "Že nekatere matere sem jel kruh, črnega in belega; nekaterega očeta vino sem pil: ali nikjer, tudi pri vas nisem in ne bom dobil take postrežbe, kakršna je v Razdrtem pri Klinčarju" (Levstik, 1985: 24). Krpanovo neupogljivost pred komerkoli je upesnil tudi sodobni slovenski pesnik Andrej Rozman Roza.

*...Če so ga kdaj nehotoma zalezli,
organi so se kakor žolca tresli
vsi v strahu, da ga treba bo prijet -
saj tudi, če jih je bilo deset,
Avstrijci, Italijani in Slovenci
so brez izjem končali na urgenci -
nakar so vsi pisali poročila
o tihotapcih večjega števila,
saj jih bilo je v dno ponosa sram
priznat, da jih je pretepel en sam...
(Rozman, 2003: 43)*

Tudi Peter Klepec je mitski junak, ki ga revnost in ubogost ne zlomita. Podeljena mu je velika moč, a ostane zvest svojim prejšnjim vrednotam in z mamo ostane na kmetiji in živi z njo kot pastir do konca njunih dni.

Oba junaka, dva izmed glavnih slovenskih mitskih junakov, poosebljata miselnost: revnost kot poštenost, nič nimamo, ampak nikomur nismo nič dolžni, pod nikomer ne pokleknemo. Tudi to je Rozman, ki se očitno rad ukvarja s slovenskim imaginarijem, upesnil v pesmi Rožletova pesem na Kekčevo vižo:

*Eni se nam smejejo,
da smo mile jere -
ampak men ni n'č neroden,
da od življenja sem tepen -
vsaj nikol noben nau mogu
rečt, da nisem biu pošten.
(Rozman, 2003: 30)*

5. 2 JUGOSLAVIJA (oz. obdobje različnih skupnih formacij z izbranimi J Slovani) IN POŠTENOST

Jugoslavija je imela

za nas tudi pozitivne plati, predvsem v smislu utrjevanja narodne zavesti /.../ V Jugoslaviji smo se naenkrat znašli na severnem delu nove države. V Avstriji smo bili "južni bratje" - dobro vemo, kaj to pomeni. Jugoslavija nam je dala severnjaško samozavest, z vsem, kar sodi k temu: zavest pragmatične učinkovitosti, realizem, hladnost in objektivnost analize, poštenost in delavnost ... Ob primerjavi z jugom in njegovimi delovnimi navadami ter načinom mišljenja sta se zopet krepila naša samozavest in občutek slovenske odličnosti (Rode, 1992: 21, 22).

Je že res, da so nas oskubili za ves zaslužek, ki so nam ga lahko izpulili. Po drugi strani pa smo bili Slovenci občudovani in čaščeni kot nekakšni Amerikanci. Prvič in morda zadnjič v zgodovini so nas imeli za absolutno superiorno ljudstvo. Škoda, da se takrat ni več hodilo na jug, to so bila zelo nenavadna počutja (Bernarda Jeklin, Delo, Sobotna priloga, 14. avgust 2004).

Tisti "drugi" so v Jugoslaviji nasproti Slovencem "južnjaki". Mit o slovenski poštenosti se tu naveže na širok korpus mitologij, ki zadevajo Balkan. Miti o Balkanu (pri čemer mislimo mite, ki jih je sproduciral evropski zahodni

novinarsko-intelektualni-popotniški svet in ne mitov, ki izvirajo iz geografske regije Balkana) so miti, ki označujejo Balkance za plemenske, zaostale, nepripravljene podrediti se normam omikanega sveta, primitivne, barbarske... (Glej Todorova, 2001: 25-27.) Produkcija teh mitov se začne približno v času balkanskih vojn, Slovenija pa nekaj let zatem vstopi v Kraljevino SHS.

Ali so Slovenci del balkana ali ne je tema neskončnih akademskih in gostilniških razprav. Todorova Slovenije sicer ne umešča na balkan, sicer pa to v moji razpravi niti ni najbolj pomembno. Pomembno je, da Slovenci sami sebe ne dojemajo kot del Balkana ali balkana in da je biti balkanec videno kot nekaj slabega. Kot zanimivost naj navedemo samo, da beseda balkandžija v Bolgarščini "opisuje nekoga, ki ga odlikujejo redke lastnosti: samostojnost, ponos, pogum, poštenost" (Todorova, 2001: 66).

Tarnanje nad administrativnimi zapleti ali lenobo se hitro spremeni v vzklike: a smo balkan ali kaj? Isto poznajo Hrvati, ki se ravno tako krčevito otepajo pripadnosti Balkanu. "Srbohrvaščina pozna tudi izpeljanko, ki se uporablja v vsakdanjem govoru kot samokritika, ko nekdo resignirano prizna svojo pripadnost Balkanu. "Balkanci smo"" (Todorova, 2001: 66).

Poštenost Slovencev nasproti balkancem se v tej luči interpretira kot civiliziranost, urejenost, red, upoštevanje pravil, omiko, kulturnost, "zahodnost" nasproti vsemu kar govorijo miti o balkancih. Za balkance so Slovenci imeli v Jugoslaviji vse ostale narode. Nasproti Slovencem bi jih naj označevala razpuščenost, lenost, "hvatanje krivin", neupoštevanje pravil, nezmožnost sledenja formalnim postopkom, pokvarjenost, vulgarnost...

Poudarjanje nacionalnosti sicer v Jugoslaviji ni bilo zaželeno, s tem se je želelo na neki način umiriti napetosti oziroma odstraniti teren, na katerem bi prišlo do trenj. "Narodna pripadnost je veljala za nekaj staromodnega in torej prehodnega. Izražati jo ali poudarjati je lahko služilo za dokaz izpovedovanja "nebratskih" čustev. Vsako "pretiravanje" je bilo hitro označeno za nacionalizem" (Puhar, 1992: 86). Tudi Tito v govoru pravi: "Opozarjam vas, da v novi federativni Jugoslaviji ne sme biti prostora za šovinizem, za neki negativni lokalni patriotizem" (Puhar, 1992: 86). Očitno neuspešno. Uradna politika oziroma smernice so povzročile, da mogoče res ni bilo poudarjanja razlik na "uradni" ravni, vendar to ne pomeni, da so taka verovanja mirovala ali zgubljala na ostrini, prej obratno.

Na neki način lahko trdimo, da so Slovenci ponotranjili "zahodni" pogled na Balkan, da so privzeli razumevanje Balkana kot prostora divjosti. Todorova pa ponudi še eno razlago, ki jo lahko na Slovence apliciramo takole. Balkan je neželena kategorija in opredelitev, vendar ni jasno načrtana meja ali Slovenci so del tega prostora ali ne. V želji po oddaljenosti iz tega prostora in v želji po približanju Zahodu se še radikalneje načrtujejo razlike med sabo in balkanci, še večja je želja po dokazovanju razlik, kar se spremeni v poudarjanje večvrednosti (glej Todorova, 2001: 102). Slovenski mit o poštenosti se čudovito ujame v to shematiko mitov o balkanu. Tako kot se Evropa konstituira nasproti balkanu in samo sebe definira šele skozi odnos do tega drugega sveta (glej Todorova, 2001 in Janović, 2003), tako se tudi Slovenci konstituirajo nasproti "balkanu v svoji državi". Tako kot "Poljaki so "vzhodni" za vzhodne Nemce, Rusi so "vzhodni" za Poljake..." (Todorova, 2001: 102), tako Škamperle združi to mitologijo in poštenost in pravi: "Številne strokovne študije so pokazale, da lahko splošno presojo o poštenosti strnemo glede na to, kje kdo živi. Tako naj bi bili severnjaki daleč najbolj poštene, prebivalci srednje Evrope manj, na dnu lestvice so prebivalci južnega dela stare celine" (Delo, Ona, 30. marec 2004). Tudi po prenehanju bivanja v skupni državi se vzpostavljanje distinkcije do balkana ne neha. Lep primer tega je reprezentacija balkanske popularne folklorne v slovenskih medijih v letih po osamosvojitvi, ki jo analizira Janović. "Izvrženje balkanske (kulturne) drugosti, konstitutivne druge prvine v slovenski nacionalni identiteti iz slovenskega javnega (medijskega) prostora na eni strani in ustvarjanje množice stereotipov o balkanskosti na drugi strani se je izkazalo za notranje politično nujnost po distanci do vsega balkanskega, jugoslovanskega oz. nekoč skupnega, s katero bi se pridobilo priznanje o naši slovenski ne-balkanskosti" (Janović, 2003: 10).

5. 3 POŠTENOST SAMOSTOJNIH SLOVENCEV

Če naj bi po Rodetovem mnenju bivanje Slovencev v Jugoslaviji pripomoglo k večji narodni samozavesti, je to Slovincem tako "koristilo", da je še sedaj zaznati občutek večvrednosti do narodov bivše Jugoslavije.

Slovenska osamosvojitev je potekala relativno mirno in v primerjavi z usodami drugih republik nekrvavo, tudi odnosi z bivšimi republikami, zdaj državami, so se z leti umirili, ekonomski interesi so narekovali ponovno povezovanje, spori so se spremenili v diplomatsko izmenjavanje mnenj v dnevnikih, z občasnimi izgredi. Ostaja pa že zgoraj omenjeni nemi nacionalizem. Preprečevanje postavitve džamije opravičujejo z arhitekturno neskladnostjo z mestom Ljubljana, diskriminacijo Romov z njihovo nepripravljenostjo na dialog, tudi izbris iz registra prebivalcev Slovenije naj ne bi bil napaka države, ampak posledica nepripravljenosti izbrisanih, da si uredijo dokumente...

Slovenska osamosvojitev in z njo prva slovenska država je prinesla potrebo po ponovni redefiniciji naroda oziroma po definiranju te nove domovine. Novi miti so se formirali iz starih oziroma stari so se samo prilagodili novim razmeram. Obudili so se posamezni miti o starem poreklu Slovencev, nekateri so začeli poudarjati Karantanijo, kneževino kot že pradavno samostojno obliko bivanja Slovencev, sproducirale so se teorije o ne-slovanskem poreklu Slovencev. Bili naj bi venetskega izvora. Teorija je samo del razmišljanj, ki zanikajo skupen izvor z ostalimi Slovani in s tem tudi z balkanci oziroma Balkanom, od katerega se želijo tako krčevito distancirati.

Že zgoraj je nakazano, kot opisuje tudi Janovič, da je eden izmed mehanizmov definiranja nove slovenskosti ravno poudarjanje ne-balkanskosti. Ena skupina teh balkancev so prebivalci bivših republik Jugoslavije, ki živijo izven Slovenije, nekaj pa jih je v Sloveniji. Oboji so priročna tarča za zdravljenje kompleksov. To ne samo še ostreje izriše mit o poštenosti, ampak mit postane spet močno mobilizacijsko sredstvo. Poštenost kot temelj oziroma imanentno lastnost slovenstva poudarjajo programi političnih strank, diskurz o nepoštenih balkancih prepoji tisk (primer analiza Delove črne kronike, Kuzmanič: 1999). Tudi še ne končana zgodba o "izbrisanih" se je pisala skozi optiko poštenih in tistih drugih, ki so vsa ta leta goljufali, delali na črno, se takrat borili proti Sloveniji, zdaj pa hočejo Slovenijo ožeti za odškodnino. V okviru poštenosti se je tu predvsem izpostavljalo dejstvo, da so to ljudje, ki si želijo status samo zaradi finančnih koristi, poudarja se, da si naj ne bi želeli državljanstva ali vpisa v register prebivalcev Slovenije zaradi "ljubezni" ali spoštovanja do nacije, ampak zaradi koristi, ki jih prinaša status.

Z osamosvojitvijo pa je Slovenija stopila na pot k novi obliki sobivanja z drugimi narodi, k Evropi, v katero je maja 2004 tudi vstopila.

5. 4 POŠTENOST SLOVENCEV V EVROPSKI UNIJI

Z vstopom v Evropsko unijo je Slovenija vstopila v spet novo formacijo držav. Z nekaterimi od njih si je nekoč že delila skupno domovino. Sedaj se kot "drugi" vzpostavi vsa preostala Evropa, ravno ta Evropa, kjer so "Balkanu nadelo ime "druga Evropa"" (Todorova, 2001: 25). Zdaj so spet Slovenci del te "druge Evrope", tega vzhoda oziroma juga skupnosti. "Slovenija, še več: celotna vzhodna in srednja Evropa namreč ne sodi v slovar prepoznavne kulturne topografije na Zahodu. Ker ni še niti jezikovno prepoznavna, ne more upati, da bi bila civilizirana. Še vedno je preveč neznana, tuja, drugačna" (Debeljak, 2004: 25).

Kljub temu, da Evropa stremlje k skupni identiteti, le-ta še ni v zavesti ljudi. "Kje so vici o Evropejcih?" se sprašuje Debeljak (glej Debeljak, 2004: 8-12). Slovenci so v območju Evrope "druge hitrosti". "Popolnoma se zavedam, da kolebajoča dilema med *domačim* in *tujim* ob slovenskem vstopu v EU ne bo izparela, ampak se bo ponotranjila. Meja bo torej ostala, njen pomen pa se bo premestil na razločevanje med *prvo-* in *drugorazrednimi* državljani" (Debeljak, 2004: 12).

Evropska unija v Sloveniji spet zbuja strah pred izgubo slovenskosti, ne samo jezika, ampak tudi kulture (karkoli že s tem mislijo), ponavlja se mitizirana podoba slovenske majhnosti in budijo se strahovi, češ da bo "Bruselj novi Beograd", izvajal bo kulturno hegemonijo in upravno prevlado, že se kažejo strahovi, da si Slovenija ne bo mogla odrezati dosti velikega kosa iz evropskih proračunskih sredstev, da se bo več denarja odlilo kot prililo. "/.../ gre za kolektivno zaznavanje nevarnosti, ki z evropskimi povezavami menda preti "avtohtoni" slovenski kulturi in jeziku" (Debeljak, 2004: 63).

V tej situaciji se producira že stara dihotomija: velika tvorba - majhen Slovenec, oni skorumpirani, "samo papirje prelagajo", pokvarjeni, mi pa zares delamo, v tej hitri zahodni civilizaciji naj bi bilo težko ohraniti pristnost in klenost. Bruselj se začanja dojemati kot birokratski center, spet se brani slovenskega kmeta.

Obrazec mita o slovenski poštenosti tu zadobi obliko, poznano že iz časa Avstroogrske, ki se ves čas ohrani v relaciji do Zahoda.

V samostojni Sloveniji se torej vzpostavita dve struji, ki sta si prej zgodovinsko sledili v Avstroogrski in Jugoslaviji; če se poštenost v Avstroogrski definira predvsem nasproti Avstrijcem in v Jugoslaviji nasproti balkancem, se v samostojni Sloveniji enako močno vzpostavita obe struji diferenciacije.

6 TUDI TUJINA NAS NE POKVARI - SLOVENSKA POŠTENOST IZSELJENSKIH SLOVENCEV

Če je ena izmed točk identifikacije posameznega naroda skupno ozemlje, so pripadniki naroda, ki ne živijo na matičnem ozemlju, postavljeni v drugačno situacijo. Ni ozemlje tisto, ki vpliva na specifičnost situacije, ampak predvsem dejstvo, da so izseljenci postavljeni v položaj manjšine in da bivajo na ozemlju drugega naroda ter predstavljajo v družbi, v kateri živijo, manjšinsko skupnost. Iztrganost iz okolja potencira samospraševanje o lastni nacionalni identiteti, nacionalna pripadnost ni več nekaj samoumevnega. Odpadejo nekateri izmed tipičnih prenosnikov nacionalnih mitologij, ki bi posredovali zavest o nacionalni pripadnosti in o značilnostih le-te. Nacionalna ideologija postane veliko bolj stvar odločitve oziroma zavestnega privzgajanja kot pa nekaj samoumevnega in naravnega.

Izseljenski Slovenci druge generacije (že rojeni v tujini) zato večkrat poročajo o tem, kako so jim starši načrtno vtepali v glavo, da so Slovenci (glej pričevanja v Sulič, 1983). Proces, ki drugače tečejo nezavestno, na primer učenje jezika, spoznavanja domovine, uživanje določene hrane... so veliko bolj plod zavestnega truda. Govorimo o slovenskih izseljencih v ZDA kot o primeru dislociranih od svoje domovine.

Ko gledamo predmet zelo od daleč, da bi bolje videli, pripremo oči. S tem se slika sicer zamegli, izrišejo pa se glavne značilnosti opazovanega predmeta, ki ga gledamo. Podoben je pogled na domovino oziroma Slovenijo izseljenskih Slovencev. Poudarja se značilnosti, za katere se verjame, da so res tipične, da res predstavljajo Slovenijo. "Simboli pripadnosti domovini /.../ so vidni že na prvi pogled: hrana, noša na prireditvah, polka" (Sulič, 1983: 87). Na idejni ravni so to razna prepričanja o tipičnih značilnostih Slovencev. Velja prepričanje, da so Slovenci pošteni in delavni in zelo uspešni v poklicnem življenju ravno zaradi teh lastnosti, delodajalci jim zaupajo in zato lahko napredujejo. V pričevanjih veliko mesto zaseda ponos na delovno uspešnost in seveda tudi zavest, da je le-ta povezana s tem, da so kot Slovenci vzgojeni tako, da so pridni in delovni. Navajamo pričevanje Johna Copica:

Zaposlen sem v avtomobilski tovarni Fisher Body, kjer dela veliko Slovencev ... Danes so tu zaposleni večinoma črnci, ki jim je vseeno kako delajo. "Oldtajmerji" pa so bili ponosni na svoje delo. Še sedaj so. Če dva delavca delata enako delo in je eden Američan, drugi pa je potomec priseljencev, se bo drugi bolj potrudil, ker je ponosen na svoj izdelek, pa tudi tako so ga vzgojili. Oče mu je rekel, da je to edino pravilno in mu zabičal, naj se vedno potruži ... Slovenci so delali in še delajo v vseh mogočih poklicih, samo predsedniki ZDA še niso bili ... A večina Slovencev se je hotela povzpeti, predvsem potomci priseljencev. Videli so, kako so starši težko živeli, ko so prišli sem, in kako so napredovali samo zato, ker so trdo delali (Sulič, 1983: 115).

Navajam še eno pričevanje, ki kaže na temeljno prepričanje v slovensko poštenost in predvsem na to, kako je to nekaj vrojenega, kot pravi informator, nekaj, kar "je v njih", Slovencih.

Če tukaj hodiš okrog ponoči (po Clevelandu, op. A. S.), je bolje, da pustiš denarnico doma. V Sloveniji sva žena in jaz hodila na sprehode skoraj vsak večer in se kljub moji polni denarnici nisva bala. Ko sva prišla v Zagreb, je bila razlika kot dan in noč. Slovenci so drugačni, nekaj drugega je v njih (Sulič, 1983: 91).

Primer z denarnico zaseda res kronsko mesto v poskusih dokazovanja slovenske poštenosti. Kot razložim kasneje bolj podrobno, tudi Trstenjak s primerom izgubljene denarnice potrdi svojo tezo, da so Slovenci res poštenjaki; isto sklepanje pa uporabi tudi novinarka Ana Turk v članku v Oni, kjer nesrečnici, ki je izgubila denarnico, pošteni najditelj še polno vrne, ona pa "je poštenjaku v pest stisnila deset tisočakov, a jih ni hotel sprejeti" (Delo, Ona, 30. marec 2004).

Podoben primer najdemo tudi pri še enih ekonomskih emigrantih, bolje rečeno emigrantkah. V dokumentarnem romanu Marjan Tomšič popisuje usodo primorskih Slovenk, ki so odhajale služiti v Egipt, zato so jih imenovali aleksandrinke. Roman temelji na pričevanjih resničnih žensk, ki so zaradi

ekonomske krize na Primorskem odhajale za dovilje, družice, varuške in perice k bogatim egiptovskim in diplomatskim družinam v Egiptu. Tudi med njimi je veljalo prepričanje, da so Slovenke najbolj cenjene delavke, da jim zato, ker so tako poštene, ljudje zaupajo svoje otroke in imetje. Tomšič piše o sceni, kjer najemajo novo sobarico za hotel v Kairu. Slovensko dekle priporoči svojo rojakinjo in Tomšič piše, da je bil hotelir "vesel, da je dobil za sobarico eno od "les Goriciennes, les Slaves, les Slovenes". Po vsej Aleksandriji in Kairu, pa tudi drugod so bile Slovenke že dolgo izredno spoštovane in zaželenne. Bile so na glasu kot izredno delavne, poštene in zveste." (Tomšič, 2000: 43). Poštenost je tu namigovala predvsem na delavnost, na negoljufivost - da jih obilje vsega ne bo premamilo - in pa na poštenost v smislu, da bodo ostale zveste svojim možem doma in se ne bodo pečale z lokalnimi moški.

Velja omeniti, da ni vedno tako, da bi pripadniki naroda v izseljenstvu idealizirali oziroma podlegali mitskim podobam domovine in njenih prebivalcev. Nekateri od daleč vidijo stvari s kritično distanco ali pa privzamejo čisto diametralen pogled idealiziranemu: na svojo domovino gledajo z zaničevanjem iz različnih razlogov. Eden od razlogov je privzetje oziroma ponotranjenje pogleda večine, na svoj narod gledajo torej kot večinska družba gleda na manjšino ali pa gre za neskladje med podobo domovine, ki so jo zapustili in podobo, ki jo vidijo ob vračanju.

7 OGROŽENA POŠTENOST, OGROŽENA SLOVENSKOST

Kuzmanić opozarja na neprestano ustvarjanje psihoze, da je slovenstvo pod udarom (glej Kuzmanić, 1999), da slovenstvo in Slovenijo nekaj ogroža. Eden od teh strahov je strah pred potujčenjem. Strah se navezuje na dolga leta hegemonije drugih jezikov nas slovenščino; tako je bilo nekaj časa z nemščino in potem delno tudi z srbohrvaščino. Danes vprašanje jezika ni več problematično (če izvzamemo skrb pred hegemonijo angleščine in težave zamejskih Slovencev z uveljavljanjem pravice do svojega jezika), občutek napadenosti slovenstva se je preselil drugam. Obstaja tudi strah pred razprodajo slovenskega ozemlja, slovenskih podjetij, dveh redkih mitskih dobrin Slovencev... Ustvarja se občutek, da je "slovensko bit" dolga leta napadala "balkanizacija, osamosvojitve naj bi pomenila "zmago kozmosa nad kaosom prejšnjega režima. *Balkanski nered* in nepredvidljivost naj bi bila končno zamenjana z *evropskim redom* in sistematičnostjo" (Velikonja, 1996: 183). Balkanizacija naj bi vnašala slabe navade med Slovence, jih spridila in z zmanjševanjem poštenosti naj bi se manjšala tudi slovenskost in obratno, z manjšanjem slovenskosti naj bi se zniževal tudi nivo poštenosti.

Če se torej verjame, da je poštenost integralni del identitete slovenstva, se nepoštenost percipira kot neslovenska lastnost. "Neslovensko" je torej biti nepošten in ravno ta nepoštenost s tem, ko ruši red poštenjakov, bi naj napadala Slovenijo. Simptomatično je, da se zdi, da "negativni vplivi" vedno prihajajo z vzhoda, edino slabo, česar naj bi se lahko navzeli od zahodnjakov, je odsotnost čustvovanja: hladnosti, preračunljivosti, vendar je tudi to velikokrat videno kot kvaliteta in odmik od "balkanskega temperamenta".

Vsak napad, četudi le simbolen, kliče po odgovoru. Na napade na slovensko poštenost in na slovenstvo nasploh je odgovor ponavadi "tega ne smemo dopustiti". Mobilizacija ljudi rezultira v *hate-speech*-u in ksenofobiji.

8 POJAVNE OBLIKE MITA O POŠTENOSTI

V spodnjih primerih bom analizirala nekaj primerov "mita v akciji" v različnih diskurzih: od akademskega, političnega v najožjem pomenu besede, satirično dnevno-političnega v radijski oddaji Toplovod, do malih oglasov. Namen je pokazati čim širšo paleto prostorov delovanja oziroma pojavnosti mita in jih ponuditi kot ilustracijo vsemu zgoraj zapisanemu.

8. 1 ANTON TRSTENJAK IN SLOVENSKA POŠTENOST

Anton Trstenjak, doktor znanosti, psiholog, velja za enega najuglednejših slovenskih akademikov. Bil je član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, obstaja Inštitut Antona Trstenjaka, ki nadaljuje njegovo delo in upravlja z njegovo intelektualno dediščino.

Zato se moramo še toliko bolj zgroziti nad rasističnim in nestrpnim tonom, ki ga mestoma zadobi njegovo pisanje. S slovenskim nacionalnim značajem se je Trstenjak ukvarjal v večih knjigah (Misli o slovenskem človeku, O slovenskem človeku in koroški duši, Slovenska poštenost), v vseh mesto najde tudi slovenska poštenost kot temeljna značilnost, ki opredeljuje Slovence. Najbolj temeljito pa se ukvarja s tematiko v knjigi Slovenska poštenost, ki se bere kot ilustracija vseh zgoraj kritiziranih diskurzov.

Že v prvem poglavju s povednim naslovom Samo slovenska poštenost Trstenjak izpelje, da je že sama beseda pošten jezikovni unikum in da je zato tudi poštenost lastnost izključno Slovencev (glej Trstenjak, 1995: 5-11). Torej noben drug narod naj ne bi posedoval niti imena (kaj šele poštenosti same) za ta splet značilnosti, ki opredeljujejo poštenega človeka. Izjema naj bi bili Hrvati, saj besedo "pošten imajo seveda tudi Hrvati, saj sta si jezika sorodna: vendar pri njih ta beseda ne sega tako odločilno v njihovo narodno zavest in zgodovinsko pomembno narodovo karakteristiko" (Trstenjak, 1995: 37). Hrvati naj bi imeli poštene ljudi, ampak to naj za njih ne bi bilo tipično. Spet smo pri dvojni logiki, kjer vsak primer poštenosti pri tujcih še ne dokazuje splošnosti, ampak samo partikularnost, vsak primer nepoštenosti pri tujcih pa dokaže, da

"taki tako ali tako so". Za Slovence pa drugače: vsak partikularni primer poštenosti Slovencev samo potrdi splošno, da so pošteni tako vsi in vsak partikularni primer nepoštenosti je označen kot izjema ali posledica zunanjega vpliva, kot je recimo modernost, potrošništvo, v bolj radikalnih variantah tudi tujci.

Nadalje se Trstenjak ukvarja z zgodovinskim pregledom in ugotovi, da "slovenska poštenost nima samo svoje jezikovne podlage, temveč ima tudi svoje stvarno zgodovinsko ozadje" (Trstenjak, 1995: 13). Slovence naj bi vedno imeli za poštenjake in tudi sami sebe naj bi videli kot poštene. Pri njegovem utemeljevanju se pokaže, da noben partikularen primer ne omaje mita in da ga vsak primer, ki mu govori v prid, le potrdi. Navaja primere raznih popotnikov, ki hvalijo vse, od čistoče gospodinjestev Kranjic do pristnosti gorenjskih kmetov. "Vsi opisi Slovencev, kakor jih srečujemo pri tujcih, ki so pred več stoletji potovali po naši deželi, bi se dali zgrniti v en sam skupni pojem: Slovenec je v njihovih očeh pošten človek, kljub nekaterim napakam in slabostim, ki pa jih lahko vidimo tudi pri drugih narodih" (Trstenjak, 1995: 23).

Kot zgodovinske vplive na slovensko poštenost šteje tudi skupno bivanje v Avstroogrski in Jugoslaviji. "Avstrija se je pod Habsburžani razvijala postopno v zmeraj bolj birokratsko urejeno administrativno državo /.../ Med Slovenci se je izoblikoval tip discipliniranega vojaka in uradnika, poštenega podjetnika in zanesljivega železničarja" (Trstenjak, 1995: 30). Bivanje v Jugoslaviji šteje Trstenjak za čas kvarnega vpliva na slovensko poštenost, podlega namreč še enemu mitu in sicer mitu o starih dobrih časih. Slovenska poštenost naj bi bila v upadu oziroma vse vrednote naj bi bile v globoki krizi. Vzroke najde v pojavu potrošniške družbe in "neugodnem vplivu juga" (Trstenjak, 1995: 31). "Naša zvečine severnjaška zavezanost poštenosti postopno zmeraj bolj podlega južnjaški moralni toposti in plehkosti" (Trstenjak, 1995: 32). Še en primer popolnoma nestrpnega označevanja: "/.../ v novi Jugoslaviji pa so se vsi prejšnji izrazi umaknili znanim balkanskim iz nižjega parterja človeškega organizma" (Trstenjak, 1991: 117).

Trstenjak delno utemelji manjšanje poštenosti tudi v prehajanju kmečkega prebivalstva v proletariat. "Ta tradicionalna kmečka miselnost, kmečki etos in delovna morala, se je v zadnjih 40 letih močno spremenila pod vplivom naglo

napredujoče industrializacije dežele" (Trstenjak, 1991: 118, 199). Poštenost torej vidi kot utemeljeno v kmetiskosti ljudi.

Knjiga je naletela na obilo recenzij in omemb, zanetila je tudi dopisovanje v pismih bralcev in dobila večinoma ugodne kritike. Skepsa recenzentov se je osredotočila predvsem na ugibanja, ali so Slovenci še vedno tako pošteni, kot so bili: "Ali Trstenjak s svojo knjigo zvoni po toči?" (Nedeljski dnevnik, 29. oktober 1995), "Je torej Anton Trstenjak s knjigo o poštenosti le moralni pedagog, ki skuša ljudi motivirati z narodnim ponosom za učenje te pomembne socialne lastnosti?" (Delo, 18. januar, 1996). Nihče od komentatorjev se ne vpraša o tem, ali je poštenost sploh merljiva kategorija oziroma tudi če pristanemo, da je, nihče ne podvomi v izključno slovensko poštenost.

Negativno kritiko knjige je zapisal le Peter Urbanc, ki pa ga v knjigi moti to, da se kaže "enostranska naklonjenost pisca levemu taboru" (Delo, 18. april 1996), torej da na primer prikazuje partizane bolj pozitivno kot domobrance. Trstenjak sicer v odgovoru ugovarja in navaja, da ga je presunilo ravno to, da so bili in so pošteni vsi, partizani in domobranci. Spet primer združevalnosti in temeljnosti mita, lastnost poštenost naj bi namreč segala globlje kot vse drugo, tudi politične opredelitve.

Trstenjakova knjiga nudi izvrsten presek pojavnosti mita: poštenost kot nekaj, kar opredeljuje slovenstvo in Slovence kot izključno poštene, pokaže na dve veliki skupini "drugih", ki se formirajo v opoziciji do poštenih Slovencev, torej Avstrijcev in najmočnejše "južnjakov", ki naj bi bili tudi tisti, ki so in še kvarno vplivajo na to slovensko lastnost, tako da naj bi bila slovenska poštenost trenutno v zatonu. Z zatonom morale in poštenosti pa se ukvarja naš naslednji primer.

8. 2 POŠTENA ONA

Tudi članek v Oni, Morala se spušča skupaj s soncem! natančno povzame dinamiko mi-oni, ogroženost morale oziroma poštenosti ter propagira sociobiološko teorijo, po kateri se poštenost v Evropi manjša, bolj kot gremo

proti jugu, poštenost pa naj bi ogrožala tudi potrošniška miselnost in tržna ekonomija.

Tipična lastnost mita je, da je "resnica", ki jo sporoča, nekaj naravnega. Škamperle v članku pravi: "Slovenci smo po naravi poštenjaki in na to bi bili lahko nadvse ponosni", vendar hkrati doda, da "se ne moremo pohvaliti, da nam v tej vrlini ni para, kajti severnjaki so od nas po poštenosti boljši." Tukaj so torej balkanski orientalizmi, kot jih imenuje Todorova, aplicirani v popolnosti. Ne samo na južne od Slovencev, ampak tudi na Slovence same, ki naj bi bili južnjaki svojih severnih sosedov.

Vendar pa avtorica članka glavni vzrok za manjšanje poštenosti vidi v spreminjanju Slovenije v potrošniško družbo, ki prihaja z zahoda. Tukaj spet zasledimo sled razmišljanja, da Slovenci v svojem "bistvu" so pošteni, le okoliščine so tiste, ki jih oddaljujejo od zelenega vedenja. Približevanje zahodnemu načinu življenja in razmišljanja naj bi vnašalo razkroj vrednot, tudi poštenosti.

Ona je napravila tudi telefonsko raziskavo. Eno od vprašanj se glasi: "Ali menite, da je mogoče biti pošten in bogat hkrati?" in več kot polovica ljudi odgovarja, da ne. To se sklada s prepričanjem, da je poštenost v ubogosti, v revnosti, saj avtorica članka rezultate interpretira kot dokaz, da Slovenci niso tako pošteni, kot bi morali biti.

8. 3 POŠTENI VOLILNI SLOGANI

Poštenost kot vrednoto navajajo predvsem politične stranke, ki že tudi drugače propagirajo "temeljne vrednote", krščanske vrednote in tradicionalnost. Lahko si dovolim sodbo, da so to stranke desnega pola političnega prostora. SLS in SDS na primer poštenje kot temeljno izhodišče delovanja navajata v svojih strankarskih programih (glej www.sls.si in www.sds.si/program/program.html).

Besim Spahić, ki analizira slovenski politični marketing, navaja primere iz slovenskih volilnih kampanj, predvsem slogane, in komentira retoriko strankarskih kandidatov med volilnim bojem. Pokaže, kako dinamika mi-oni hitro postane hujskaška. Predvolilni boj leta 1992 oceni: "nobeden ne more trditi

(tukaj so mediji dobre priče), da /.../ ni bilo ščuvanja proti begunskim, muslimanskim, hrvaškim stališčem pri slovenski populaciji /.../ gotovo ostaja v spominu Štormanova opozoritev na nevarnost preveč "dimij" v Sloveniji in prisotnosti muslimanskih parlamentarcev" (Spahić, 2000: 108).

Alenka Žagar - Slana je bila kandidatka za predsednico republike stranke Narodni demokrati s sloganom "S poštenostjo, znanjem in voljo!" (Spahić, 2000: 104) v predsedniških volitvah leta 1992.

Na predsedniških volitvah dve leti prej je imel Demos plakat, na katerem je pod sliko Jožeta Pučnika pisalo pošten demokrat in pod sliko Milana Kučana pošten komunist (Spahić, 2000: 67). Slogan je namigoval na nezdružljivost pojmov, kot sta pošten in komunist. Komunizem naj bi bil obdobje vsiljene nadvlade, ki ni podpiralo slovenstva in s tem tudi ne poštenosti. Komunizem naj bi torej izključeval poštenost, to "slovensko lastnost".

S poštenostjo je v Sloveniji najbolj zaznamovana Slovenska ljudska stranka po zaslugi lastnega slogana "Poštenost velja!" in poudarjanja poštenosti stranke oziroma poštenosti članov in voditeljev stranke, zaradi katerega sta potem brata Marjan in Janez Podobnik po odkritju goljufij v Mladini dobila vzdevek brata Podpoštenjaka in abonirano mesto v rubriki Rolanje po sceni. Brata Podobnik sta "skonstruirala predstavo o vsesplošni korupciji, nečednih poslih, povezavah ter po drugi strani o ljudski stranki kot braniku poštenosti in kreposti..." (Vlado Miheljak v Delo, Sobotna priloga, 3. marec, 2001). Če nekdo poudarja, da je *branik* poštenosti, s tem ustvarja tudi vzdušje, da nekaj to poštenost ogroža, če jo je treba braniti.

Mirko Tovšak v Slovenskih Brazdah, ko govori o odločitvi za stranko SLS: "V Slovenski ljudski stranki vidim prostor za malega in poštenega človeka..." (Slovenske brazde, 12. oktober, 1995). Franca Zagožna, tudi pristaša SLS-a v Stopu predstavijo kot "preprost in pošten, umirjen in preudaren" (Stop, 11. maj, 2004). Seveda je predvolilna politična retorika napihnjena, pretirana in ekstremna, vendar ravno zato čudovit termometer ali kazalec splošnega stanja.

8. 4 TOPLOVOD IN STRANKA SAMO POŠTENIH IN RES SAMO POŠTENIH SLOVENCEV

"Vsi bi radi nadstrankarsko družbo dobrih ljudi, ki jim gre za blaginjo Slovenije. Družbo poštenjakov!" (Slavoj Žižek v Mladini, 12. julija 2004)

Oddaja Toplovod je satirična oddaja Vala 202, ki jo vodi Miha Šalehar in skupaj z gosti komentirajo dano temo. Oddaja o poštenosti je nastala 20. julija 2004 ob 21h kot parodiranje ustanovitve Zbora za republiko in Forum 21. Voditelj je kot iztočnico uporabil trditev, da bi bilo potrebno ustanoviti še tretji forum, forum oziroma stranko poštenih. Gosta v studiu sta igralca, ki po Šaleharjevih navodilih odgovarjata. Komentirali bomo večinoma odzive klicateljev v oddajo, ki ne vedo, da gosta nista "prava" in da sta namenjena provokaciji in te provokacije jemljejo kot resne pobude.

Leitmotiv klicateljev je, da je poštenost lastnost, ki je nad politično usmerjenostjo oziroma da politična opredeljenost sama (na levo ali na desno) izključuje možnost poštenosti. Poštenjak je tako nekdo, ki dela dobro za narod in ne zase, tako eden od klicateljev pravi "poštenjak se ne bori samo zase, še za ostale, tudi za sosede in za druge mu je mar..." Poštenjak je torej pravi Slovenec, ki postavlja slovenstvo pred sebe, politično opredeljevanje oziroma delovanje v politiki pa izključuje poštenost. Spet se pokaže poštenost kot neka temeljna lastnost, ki opredeljuje Slovence tako globoko, da presega tudi politične opredelitve, ki drugače ločujejo Slovenijo na dva pola.

Mit o slovenski poštenosti je tako tudi hvaležen mit, saj v Sloveniji, močno razprti zaradi zgodovine, ki se je pisala v drugi svetovni vojni in katere interpretacije ločujejo tabore še danes, ponuja možnost vsaj delno ideološko nevtralnega terena, v smislu, da je vseeno ali lev ali desen, ali partizan ali domobranec, socialist ali demokrat, samo da pošten.

8. 5 POVESTI O POŠTENIH ZA ZIMSKE VEČERE

Mohorjeva založba je leta 1905 v zbirki Slovenske večernice izdala povest Pošteni ljudje, ki jo je spisal Josip Kostanjevec. Povest slika življenje slovenskih kmetov tistega časa. Glavni junak Lipovec je fant, ki ga družina študira v želji, da bi mu omogočili lepšo prihodnost. Vendar ga mestni fantje, njegovi sošolci, zvabijo v popivanje in izključijo ga iz šole. Ravnatelj ga iz šole pospremi z besedami "Škoda za vas, Lipovec! Toda morda vas bode to spametovalo in boste še kdaj pošten človek" (Kostanjevec, 1905: 37). Lipovec v želji po službo odide v Trst, vendar ga mesto samo razočara in z rojakom se odpravi domov, kjer ga očetova smrt in lastni občutek krivde tako prizadeneta, da se spreobrne, prosi soseda za denar, ki ga dobi, ker "jabolko ne more daleč pasti od drevesa! Kar se piše Lipovec, mora biti poštenjak!" (Kostanjevec, 1905: 62).

Poštenost je tu navezana na vaškost, navezanost na zemljo in tudi na religijo. Lipovca "pokvari" mesto in mestni fantje oziroma njihov način življenja: popivanje, ponočevanje, zanemarjanje šole. Šele vrnitev v njegovo vas in obrat k "pravi vrednoti" ga spet vrnejo na pot poštenega življenja. "France je vstal po svojem prvem padcu z lastno in božjo pomočjo, njegov trdni sklep ni padel v vodo" (Kostanjevec, 1905: 60).

8. 6 ŠIFRA: POŠTENO DEKLE

Poštenost kot pozitivna in zaželena lastnost se je očitno tako vsidrala v zavest in želje, da je v oglasih, kjer si ljudje iščejo partnerje, skoraj nujno omenjena. Navajamo nekaj primerov iz tednika Antena (9. avgust 2004), vse z iste strani:

Sem moški, 39/170/70, iz okolice Celja, iskren, pošten, resen, čustven, dobrega srca, v ljubezni zelo razočaran. Ne pijem alkohola, sem redno zaposlen...

Drago dekle, ne iščem bogastva in lepote, iščem le tebe, pošteno, iskreno dekle, ki bi prišla živeti k meni na deželo. Sem zrel fant...

Sem 37 let star zrel fant iz Celja, z VŠI, zaposlen. Sem urejenega, poštenega videza. Rad imam naravo, morje, lepe, iskrene pogovore. Sem miren in pošten, ne maram alkohola in prevar ter laži...

Veliko moških (in tudi žensk) torej navaja poštenost kot svojo kvaliteto ali pa kot želeno kvaliteto v iskanem partnerju. Poštenost je torej nekako prepoznana kot vsesplošna pozitivna lastnost.

9 SKLEP

Pravijo, da vsako raziskovanje porodi več vprašanj, kot pa ponudi odgovorov. Tudi v tej nalogi se mi ob koncu, ob vseh sklepih, odpirajo vedno nova področja zanimanja in raziskovanja. Ne morem mimo tega, da ne bi naloge hotela videti tudi kot odpiranja možnosti vplivanja in ozaveščanja, čeprav je domet minimalen in želja mogoče pretenciozna.

Pri raziskovanju nacionalnih mitov mnogokrat naletimo na primere ksenofobne retorike in dejanj. Linije razlikovanja med patriotizmom in nacionalizmom, med nacionalno samozavestjo in nacionalno večvrednostjo so tanke in ponavadi prestopljene nevede. V nalogi smo pokazali, da je mit o poštenosti kot del slovenske nacionalne mitologije seveda orodje *samolaskanja* lastni naciji, vendar tudi orodje razlikovanja od drugih, razlikovanja v smeri, kjer se vedno vzpostavi vrednostni sistem, ki seveda preferira lastni narod, v tem primeru Slovence.

"Lestvica" je bila konstantna samo do te mere, da so Slovenci vedno na vrhu, spreminja pa se udeleženci naslednjih mest, oziroma poudarek na njih. Kot "druge", kot skupine, s katerimi se Slovenci primerjajo in od katerih vzpostavljajo razlikovanje, smo prepoznali dve veliki skupini, Zahod in Jug, najbolj splošno. Zahod predstavljajo Avstrijci v preteklem času in v ožjem smislu, danes, v času Slovenije v Evropski uniji, pa vsa Zahodna Evropa (in včasih še širše). Jug reprezentirajo države, nastale iz republik bivše Jugoslavije. Znotraj tega se tvori več skupin: odnos do prebivalcev južnejših republik še za časa Jugoslavije, odnos do istih narodov zdaj, v času po osamosvojitvi in odnos do državljanov teh bivših republik, ki so tudi po osamosvojitvi ostali v Sloveniji. Odnos med Slovenci in "drugimi" se vedno vzpostavi kot hierarhičen, pri čemer dojemanje Slovencev kot bolj poštenih in zato tudi boljših, implicira zahtevanje večjih pravic oziroma kratenje pravic tistim, ki so postavljeni v kategorijo nepoštenih.

V vsaki od teh dihotomij mi-oni se vzpostavi svojstvena interpretacija oziroma razumevanje poštenosti. Če poštenost Slovencev v primerjavi z Zahodom pooseblja agrarnost, klenost, tradicionalnost, preprostost, ubogost, revnost, ubogljivost, pobožnost, majhnost, iskrenost..., poosebljajo poštenost nasproti Jugu lastnosti, kot so civiliziranost, urejenost, občutek za red in omiko,

izobraženost, vestnost, natančnost, odgovornost... Vsaka od teh dveh diferenciacij pade na že vzpostavljen teren širših nacionalnih mitov in mitologij, v nalogi smo opozorili predvsem na mitologijo o balkancih in ošvrknili mite o Zahodu, o Mitteleuropi, o izbranosti Slovencev...

Mit o slovenski poštenosti se navezuje tudi na slovenski mit o Slovencih kot kulturnem narodu. Kulturnost se namreč poveže s civiliziranostjo, izobraženostjo, mirnostjo..., kar samo še nadgradi ali pa se vklopi v mitologijo o Balkanu kot prostoru divjosti, neciviliziranosti in, kot pravi "naš" mit, nepoštenosti.

Pokazali smo, da tako kot na vsak drug mit, tudi na mit o slovenski poštenosti partikularnost nima vpliva in da se mit v svoji pojavnosti manifestira na večjih področjih. Čeprav ga umestimo med politične mite, politika v ožjem smislu ni edino ali najpomembnejše področje njegovega delovanja. Ilustrirali smo nekaj področij: leposlovje, strokovna literatura, žurnalizem, oglasi, volilna retorika, kjer mit živi in se reproducira in skozi to ohranja svojo pozicijo naravnosti in samoumevnosti. S tem, ko se pozicija, da so Slovenci pošteni, ponotranji in zvede na raven naravnega, se omogoči podlaga za negativen odnos do drugih narodov. V besedah in dejanjih.

Vendar se nam je tudi mit o slovenski poštenosti pokazal v svetli luči. Ker je poštenost tako cenjena in (vsaj kaže tako) spoštovana vrlina, nudi možnost preseganja razlik. Poštenost naj bi bila tista kvaliteta, ki izbriše vse druge označbe. Ima sposobnost, da celo azliko med "desnimi" in "levimi" zvede na raven nepomembnosti, saj naj bi bilo vseeno kaj so, samo da so pošteni. Ne presega polarizacije samo znotraj družbe Slovencev, spoznanje, da so pošteni vsi, lahko preseže tudi vrednostna nacionalna označevanja. Mit o slovenski poštenosti se v določeni luči pokaže ne samo kot ločevalen (pošteni-nepošteni) element, ampak premostitveni.

10 LITERATURA IN VIRI

- Anderson, Benedict (1990): *Nacija: zamišljena zajednica*. Školska knjiga, Zagreb.
- Aubelj, Bronislava (2003): *Sentence: modrosti starih Rimljanov*. Modrijan, Ljubljana.
- Bellah, Robert (1990): "Civilna religija v Ameriki". *Nova revija*, 103, str. 1661-1673.
- Bilefeld, Ulrih (1998): *Stranci: prijatelji ili neprijatelji*. Čigoja štampa, Beograd.
- Cassirer, Ernst (1985): *Filozofija simboličkih oblika*. Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad.
- Citron, Suzanne (1991): "Nacionalni mit". V: Rizman, Rudi (ur.): *Študije o etnonacionalizmu*. Krt, Ljubljana.
- Cotterell, Arthur (1998): *Miti in legende*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Debeljak, Aleš (2004): *Evropa brez Evropejcev*. Sophia, Ljubljana.
- Gellner, Ernest (1999): *Nationalismus: Kultur und Macht*. Siedler, Berlin.
- Jenštrle, Marko (1992): *Z argentinskimi Slovenci*. Modrijan, Ljubljana.
- Janović, Nikola (2003): "Mit o Balkanu v poročilih o umoru Đinđća". V: *Medijska preža*, 17-18, oktober 2003, str. 10-12.
- Kostanjevec, Josip (1905): *Povest o poštenih ljudeh*. Družba sv. Mohorja, Celovec.
- Kuzmanić, Tonči A. (1999): *Bitja s pol strešice*. Open Society Institute, Ljubljana.
- Lavtar, Manica (2001): *Tito delux*. Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Le Bras, Herve (2003): *Kri in gruda*. Studia humanitatis, Ljubljana.
- Levstik, Fran (1985): *Martin Krpan z Vrha*, Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Malinowski, Bronislav (1999): "Vloga mita v življenju". V: *Časopis za kritiko znanosti*, 27, 194, str. 33-43.
- Mežnarić, Silva (1986): "Bosanci" A kuda idu Slovenci nedeljom?. Univerzitetna konferenca ZSMS, Ljubljana.

Praprotnik, Tadej (1999): "Nacionalna identiteta ni zapisana v genih, ampak v diskurzu". Časopis za kritiko znanosti, 27, 197, str. 151-174.

Puhar, Alenka (1992): Slovenski avtoportret 1918 - 1991. Nova revija, Ljubljana.

Rizman, Rudi (1991): "Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma". V: Rizman, Rudi (ur.): Študije o etnonacionalizmu. Krt, Ljubljana.

Rode, Franc (1992): Slovenska nacionalna zavest. Družina, Ljubljana.

Rozman, Andrej Roza (2003): Razmigajmo se v križu. Cankarjeva založba, Ljubljana.

Rupel, Dimitrij (1976): Svobodne besede od Prešerna do Cankarja. Lipa, Koper.

Sitar, Sandi (1999): Sto pričevanj o slovenski zgodovini. Prešernova družba, Ljubljana.

Sulič, Nives (1983): thank god i'm slovenian. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana.

Svetina, Ivo (2001): "Naše veliko jutro". V: Blatnik, Andrej et al. (ur.): Samopodoba Slovencev. Slovenski PEN, Ljubljana, str.182-188.

Tomšič, Marjan (2002): Grenko morje. Kmečki glas, Ljubljana.

Trstenjak, Anton (1995): Slovenska poštenost. Inštitut Antona Trstenjaka, Ljubljana.

Trstenjak, Anton in Ringel, Erwin (1992): O slovenskem človeku in koroški duši. Mohorjeva založba, Celovec.

Trstenjak, Anton (1991): Misli o slovenskem človeku. Založništvo slovenske knjige, Ljubljana.

Velikonja, Mitja (1996): Masade duha. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Velikonja, Mitja (2003): Mitografije sedanjosti. Študentska založba, Ljubljana.

Žižek, Slavoj (1987): Jezik, ideologija, Slovenci. Delavska enotnost, Ljubljana.

"Družabni most". V: Antena, 40, 32, str.42.

Jankovič, Jaroslav: "Smrt Planice – promocijski avtogol za Slovenijo". V: Delo, Sobotna priloga, 7. februar 2004.

Lesar, Ladislav: "Balzam na rano poštenosti". V: Nedeljski dnevnik, 29. oktober 2004.

Levovnik, Viktor: "V Slovenski ljudski stranki vidim prostor za malega in poštenega človeka". V: Slovenske brazde, 5, 41, str.4.

Miheljak, Vlado: "Poštena stran(ka)". V: Delo, Sobotna priloga, 3. marec 2001.

Novak Kajzer, Marjeta: "To so Slovenci poštene". V: Delo, 13. oktober 1995, str.7.

Pašek, Mojca: "Dr. Slavoj Žižek, filozof". V: Mladina, 12. julij 2004.

Ramovš, Jože: "Slovenska posebnost? Odkril sem jo v besedi poštenost". V: Delo, 18. januar 1996, str. 15.

Senica, Martin: "Dr. Franc Zagožen". V: Stop, 3, 19, str. 8-9:

Smej Novak, Valentina: "Država, to sem tudi jaz". V: Delo, Ona, 15. junij 2004, str.7.

Trstenjak, Anton: "Vse kaže, da bom moral več moliti za vas". V: Delo, 9. naj 1996, str. 16.

Turk, Ana: "Morala se spušča skupaj s soncem!". V: Delo, Ona, 30. marec 2004, str. 17-19.

Urbanc, Peter: "Težave s presojo poštenosti v novih časih". V: Delo, 18. april 1996, str. 14.

Zadravec, Jože: "Za slovenstvo, poštenje in demokracijo". V: Družina, 53, 16, str. 14.

www.sls.si

www.sds.si/program/program.html

www.desus.si

www.mladina.si/tednik/200041/clanek/plakati/index.print.html-12